

HIRİSTİYANLIKTA YAHUDİLİĞE REDDİYE BAĞLAMINDA MALATYALI BAR SALİBİ*

Sevde YAMAN HASANOĞLU

Uzman

Süryani Dili ve Kültürü

svde.yaman@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8496-7929>

DOI: 10.31834/ortadoguvegoc.1247998

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05 Şubat/ 05 February 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 02 Ekim / 02 October 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / 30 December 2023

Yayın Sezonu / Pub Season: Haziran / June

Atıf / Cite: Yaman Hasanoğlu, S. (2022). Hıristiyanlıkta Yahudiliğe Reddiye Bağlamında Malatyalı Bar Salibi. *Ortadoğu ve Göç*, 13(1). ss. 100-133.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and checked via a plagiarism detector.

 iThenticate
For Authors & Researchers

* Bu makale 2021 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsünde tamamlanan *Dionysius Bar Salibi* ve '*Luqbal Yudoye*' adlı eseri başlıklı yüksek lisans tezinden derlenmiştir.

Öz

Dinler Tarihi alanında reddiye literatürü geniş yer tutmaktadır. Bu literatürde Yahudiler ve Hıristiyanların birbirine yazdıkları reddiyelerin sayısı da hayli fazladır. Tarih itibariyle Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki reddiye kültürü oldukça eskidir. Ortadoğu'da aynı coğrafyada yaşayan bu iki din mensupları ilahi hakikatin tek temsilcisinin sadece kendileri olduğunu iddia etmiş ve karşı tarafta hatalar bulmaya çalışmıştır. Hıristiyanlığın bir mezhebi olan Süryaniler de reddiyeler kaleme almışlardır. Bu reddiyeler bir taraftan Hıristiyanlık içerisindeki diğer mezheplere çeşitli argümanlar ileri sürerken öte yandan Yahudiliğe ve İslam'a yönelik de birtakım iddialar dile getirmiştir. Bu reddiye yazarlarından biri de 12. yüzyılda yaşamış önemli Süryani din adamı ve alimi Malatyalı Bar Salibi'dir. Kendi ismi Dionysius, vaftiz adı Yakup olan bu zat babası Salibi'ye nispetle Bar Salibi künyesiyle şöhret bulmuştur. O, Süryani literatüründe kendi çağının tartışmasız en parlak şahsiyeti kabul edilmiş ve çağdaşları ve sonraki tarihçiler tarafından dönemin en üretken ve bilge şahsiyeti olarak betimlenmiştir. Onun çalışmaları tarih, kutsal metin tefsiri, litürjik metinler, kendinden önceki ulemanın eserleri üzerine şerh ve haşiyeler, kilise hukuku, çeşitli itikadi konular üzerine risaleler, şiirler gibi geniş kapsamlı olup sonraki nesiller üzerinde ciddi etkiye sahip olmuştur. Bar Salibi'nin eserlerinin bir kısmı günümüze ulaşmış, bazıları ise tarihte kaybolup gitmiştir. İslam'a, Melkitler'e ve Ermeniler'e reddiyeler yazdığı gibi Yahudiliğe de reddiye olarak Luqbal Yudoye adlı eserini kaleme almıştır. Malatya doğumlu olan Bar Salibi Diyarbakır piskoposu görevindeyken 1171'de vefat etmiş ve kendi kilisesinin bahçesine gömülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Hıristiyanlık, Yahudilik, Süryaniler, Reddiye, Bar Salibi

BAR SALIBI OF MALATYA IN THE CONTEXT OF CHRISTIAN APOLOGETICS TOWARD JUDAISM

Abstract

Polemic literature has a large place in the field of the History of Religions. In this literature, the number of refutations written by Jews and Christians to each other is quite high. The refutation culture between Judaism and Christianity is quite old because of its history. Members of these two religions who shared in the same area in the Middle East claimed that they were the only representatives of divine truth and tried to find faults with the other side. The companions of the sect of Syriac Christianity also wrote refutations. While these works put forward various arguments against other sects within Christianity, on the other hand, there were also expressed some claims against Judaism and Islam. One of these refutation writers was Bar Salibi from Malatya, a very important Syriac clergyman and scholar who lived in the 12th century. His own name was Dionysius and baptist name was Jacob and he became famous with the patronymic of Bar Salibi, in connection to his father Salibi. He is considered to be the most brilliant figure in Syriac literature of his age and described by his contemporaries and later historians as the most productive and wisest person of the period. Bar Salibi's works have been extensive and large area, such as history, exegesis of scriptures, liturgical texts, commentaries and annotations on the works of the previous scholars, canon law, treatises on various theological issues, poems and had a serious impact on the next generations. Some of his works have survived to the present day, while others have vanished into history. His book of Luqbal Yudoye is a polemic against

Judaism, while he wrote refutations to Islam, Melkits and Armenians also. Bar Salibi was born in Malatya and died in year of 1171, while he was the bishop of Diyarbakir and was buried in the garden of his own church.

Keywords: History of Religions, Christianity, Judaism, Syriacs, Polemics, Bar Salibi

Giriş

Günümüzde Hıristiyanlık küresel bir din olup bu dine iman eden insanların sayısı iki milyardan fazladır. Yaklaşık iki bin yıllık tarihi geçmişe sahip olan bu inancın doktrinleri bir anda ortaya konulmamış, bilakis süreç içerisinde gelişerek şekillenmiştir. Ortaya çıktığı dönemde Yahudiliğin bir mezhebi görüntüsü veren Hıristiyanlık, ancak sonraki dönemlerde birtakım teolojik ve politik saiklerle ondan uzaklaşmış, müstakil bir din olarak kendisini ortaya koymuştur. Bu süreçte Hıristiyanlığın kendi doktrinleri kadar bölgedeki siyasi ve sosyal gelişmeler de etkin olmuştur. Belli bir kavme ait olan Yahudilikten farklı olarak Hıristiyanlık manevi havari Pavlus'un çabalarıyla tüm halklara açılarak yayılmış, hemen hemen her kavimden kendisine taraftar kitlesi kazanmıştır. Yahudiliğin Hz. Musa'ya verilen Tevrat hükümlerini temel ilkeler kabul etmesine karşın Pavlus İsa Mesih'in gelişi ile birlikte o hükümlerin feshedildiğini, şeriate ve dini ahkâma uyma döneminin artık kapandığını savunmuştur. Hıristiyanlığın Yahudilikten uzaklaşması sadece amel boyutundaki ayrılma olmamış, onun yanı sıra Tanrı inancı, kimlik algısı, kurtuluş doktrini vs. gibi en temel dini konularda dahi farklı yorumlar kabul edilmiştir. Bunun karşılığında Yahudiler de bu durumun yanlış olduğunu ispata çalışmış, Hıristiyanlığın amel ve inanç açısından anlamsız ve boş olduğunu iddia etmişlerdir. Yahudilerin bu iddialarına karşı

kendi inançlarını savunan Hıristiyanlar onlara cevap vermiş, hatta karşı atağa geçerek Yahudilikteki kusurları ortaya dökmeye başlamışlardır. Böylece, bu karşılıklı tartışma ve polemikler gelişerek bu iki din arasında reddiye literatürünün ortaya çıkmasını sağlamıştır (Altuncu, 2022, s. 40-45; Meral, 2017, s. 165-170). Bu tartışmalar İslam'ın ortaya çıkışından önce de var olduğu gibi sonradan da devam etmiştir. İslam, her iki dinin yanlış olduğunu ileri sürmüştür. İslami iddialara karşı Yahudiler ve Hıristiyanlar kendi aralarında ittifak yapmayı tercih etmemiş, bilakis Sami kültür öğelerini paylaşmaları ve siyasal iktidarın sağladığı imkânlar sebebiyle olsa gerek Yahudiler Müslümanlarla daha yakın durmuş, Hıristiyanları kıyasıya eleştirirken İslamiyetle ilgili fazla ileri gitmemişlerdir (Şenay, 2003, s. 91-92).

Bar Salibi ve Eserleri

Dionysius Bar Salibi, günümüzde Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgesindeki illerinde yaşamıştır. 12. yüzyılda yaşayan bu velut din aliminin yaşadığı ortam Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanların bir arada yaşadığı bir yerdir. Kendi döneminin önemli din alimlerinden biri olması ve kilise hiyerarşik yapılanmasında yüksek mevkide bulunması dolayısıyla işaret edilen dinlere mensup olan ulema arasında cereyan eden dini tartışmaları ve polemikleri göz ardı edememiş, diğerleri gibi o da kendi inancını savunmaya çalışmıştır. Onun bu çerçevede kaleme aldığı eserler İslam'a ve Müslümanlara karşı reddiye mahiyetinde olan Oruuto Luqbal Amo d-Arabiye /Araplara Karşı Reddiye adlı risalesi ile Yahudiliğe ve Yahudilere reddiye olarak yazdığı Luqbal Yudoye/Yahudilere Reddiye adlı çalışmasıdır (Jacobs, 2018, s. 359). Onun diğer dinlere karşı reddiyelerinin yanı sıra, kendi mezhebinde olmayan Hıristiyanlara da reddiyeler yazdığı bilinmektedir. Bar Salibi İsa Mesih'te sadece bir tek tabiatın bulunmasına iman anlamına gelen monofizit akidede olan

Süryani mezhebine mensup olup (Çelik, “Süryaniler”, s.176) Melkitler ve Ermenilerin inançlarını eleştirmiştir (Mingana, 1927, s. 110-117; Mingana, 1931, s. viii-111). Hıristiyan olmayanlara hitap ederken genel Hıristiyan ilkelerini esas aldığı halde Bar Salibi diğer mezhepten olanlara Süryanilik perspektifinden bakarak reddiyede bulunmuştur. Bar Salibi'nin bu reddiyelerinden bazıları tarih içerisinde kaybolup gitse de bazıları günümüze ulaşmış ve uzmanlar tarafından incelemelere tabi tutulmuştur (Moss, 1933, s. 232).

Bar Salibi'nin eserleri sadece reddiye tarzı ile sınırlı değildir. O genelde Hıristiyanlık, özelde Süryaniliğin doktrinlerinin izahı için hayli miktarda eser kaleme almıştır. Bu eserleri sadece kiliseye kapanarak kaleme almamış, bilakis hayatın içerisinde bulunmuştur ve hatta bir dönem esir düştüğü bile rivayet edilmiştir. Bu zorlu şartlarda dahi inancından vazgeçmeyip onu savunması, çağdaşları ve sonraki nesil Süryaniler arasında onu yüceltmıştır. Ele aldığı konuların kapsamlı olması ve her bir hususa derinlemesine vukufiyeti dolayısıyla çağdaşları arasında ünlü olduğu gibi sonraki nesil ulema üzerinde de ciddi etki bırakmıştır.

Bari Salibi'nin Yaşamı

Dionysius Bar Salibi ortaçağ dönemi Süryani Ortodoks Kilisesi'nin en mümtaz şahsiyetlerinden biri sayılır. O, kilise hiyerarşisinde çok yüksek düzey mevkide bulunmuş ve Diyarbakır piskoposu görevini sürdürürken vefat etmiştir. Kilisedeki din adamlığı görevinin yanı sıra, bir din alimi olarak da yazılar kaleme almış ve kendinden sonra Süryanice zengin bir literatür bırakmıştır. Kendi döneminde çağdaşları onu “belagatin üstadı” ve “çağının yıldızı” gibi vasıflarla nitelendirecek kadar saygı göstermişlerdir (Varghese, 1998, s. xvii; Ebied, 2006, s. 58). O, 12. yüzyılın en üretken yazarı, en bilge kişisi ve Süryani ulema arasında allame bir insan olarak

nitelendirilmiştir (Yusuf, 2012, s. 418). Bar Salibi, söz konusu yüzyılın en eğitilmiş ve en çok eser yazmış Süryanî Ortodoks alimlerinden olmasıyla meşhur olup çağdaşları tarafından “edebî öğretmen, neslin yıldızı ve Urhoylu Yakup kadar çalışkan” diye tanımlanmıştır (Akalın-Duygu, 2018, s. 159).

Vaftiz ismi Yakup, baba ismi Salibi olan yazar bu yüzden Salibi'nin oğlu anlamında Bar Salibi lakabıyla tanınmıştır (Varghese, 1998, s. xvii). M.S. 12. yüzyılda yaşayan yazar o zamanlarda Yunan ve Süryani kültürlerinin kavşak noktası olan Malatya'da (Melitene) doğmuştur. Doğum tarihi tam belli olmasa da bahis konusu yüzyılın ilk çeyreğinde doğduğu kabul edilmiştir. Ancak, kesinlik arz etmediğinden dolayı doğum tarihiyle ilgili farklı iddiaların ileri sürüldüğü de bilinmektedir (Ebied, 2006, s. 58).

Bar Salibi hakkında bilgiye kendi çağdaşı ve aynı zamanda ortaçağın en ünlü Süryani din adamı ve tarihçilerinden biri sayılan Patrik Büyük Mihayil (Mikael Rabo, vef. 1199) ile Gregorius Bar Hebraus'un (vef. 1286) kaleme aldıkları kroniklerden ulaşılabilmektedir. Bar Salibi'nin yakın dostu olan Büyük Mihayil'in, onun biyografisi hakkında özel bir eser kaleme aldığı bilinmektedir. Ancak bu eser kayıptır (Varghese, 1998, s. xvii; Brock, 2018, <https://gedsh.bethmardutho.org/Dionysios-bar-Salibi>). Bu yüzden onun hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Mevcut bilgiler ise farklı kaynaklarda yer alan alıntılar ile malumatların bir araya getirilip düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. İşaret edilmelidir ki kaynaklarda onun çocukluk dönemi ve eğitimine yönelik hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır ve eldeki bilgiler onun kilise kurumsal yapısında resmi statü kazanmasından sonraki döneme aittir (Teule, 2011, s. 665). Yine de eserlerinde yer alan bilgiler onun iyi bir eğitim sürecinden geçtiğini, memleketinde bulunan ilim adamlarından tarih, felsefe, dil, edebiyat, tefsir, kilise hukuku

ve bilumum ilahiyat ilimleri öğrendiğini göz önüne sermektedir (Yusuf, 2012, s. 418).

Bar Salibi bir ilim insanı olmasının yanı sıra dini yaşama özel ilgi duymuş ve manastırda inzivaya çekilerek ibadet hayatını benimsemiştir. Bu bağlamda onun kendisi için seçtiği lakap, yabancı anlamında “aksnoyo” kelimesidir. Bu isimlendirmenin, manastır yaşamını benimseyen münzeviler ve dindarları ifade etmek için genel bir kavram olarak kullanıldığı bilinmektedir (Teule, 2011, s. 665). Belki de kaynaklarda onun bu adı neden seçtiği üzerinde durulmaması, lakabın yaygın olarak kullanılmasından kaynaklanıyor olabilir.

Yazarın kilise hiyerarşisinde dikkat çekmesi, Mardin piskoposu Yuhanon’a (vef. 1165) reddiye yazmasıyla başlamıştır. O sırada Bar Salibi kilise hiyerarşisinde sıradan bir mevki olan diyakoz, yani kilise hizmetkârı konumunda idi ve daha önce hiçbir çalışma kaleme almadığı, bu reddiyenin aslında onun yazdığı ilk eser olduğu ifade edilmektedir (Brock, 2018, <https://gedsh.bethmardutho.org/Dionysios-bar-Salibi>). Bazı kaynaklar bahsi geçen reddiyenin içeriğinin genel olarak afet ve felaketlerin sebebiyle ilişkili olduğunu anlatıp detay vermezken bazıları da onun spesifik olarak Urfa’nın (Edessa) 1144’te İmadeddin Zengi’ye yenilmesinin ilahi iradeye uygun olduğuna, dolayısıyla Yuhanon’u yalanladığına ilişkin olduğunu iddia etmektedir (Yusuf, 2012, s. 418; Teule, 2011, s. 665).

Bir diyakozun bir piskoposa karşı reddiyesi alelade bir olay olmasa gerek ki bu ihtilaf büyümüştür. Yuhanon’ın şikayeti ve talebi üzerine dönemin Süryani Ortodoks kilisesinin başı olan Patrik VII. Athanasius Bar Qatra (vef. 1166) ilk başta Bar Salibi’yi haksız bulmuş ve görevinden el çektirmiş, ancak yazdığı reddiyeyi okuduktan sonra durum tersine dönmüştür (Brock, 2018, <https://gedsh.bethmardutho.org/Dionysios-bar-Salibi>). İşlerin büyümesi üzerine din alimleri lokal konseyi olan sinod

bu meseleye el atmış ve onun yazdığı reddiyei okuyunca görüşünün isabetli ve kilisenin itikadına uygun olduğu sonucunu deklare etmiştir. O, bu reddiyesiyle sinodun ve patrik VII. Athanasius'un dikkatini çekip teveccühünü kazanmıştır. Patrik onu kilise hiyerarşisinde terfi ettirmiş ve ona Dionysius ismini vermiş, bilahare piskopos olarak Maraş'a (Germanikiya) atamıştır. Bu sırada patrik bu yeni piskoposu Mardin piskoposu Yuhanon'a göndermeyi de ihmal etmemiş ve barışmalarını sağlamıştır (Varghese, 1998, s. xvii). Çok geçmeden Bar Salibi'nin görev alanı daha da büyümüş, 1155'te Membic (Mabbug) bölgesi de onun piskoposluk sınırlarına dahil edilmiştir (Yusuf, 2012, s. 418).

Reddiyenin yazılması üzerine sinodun toplanması, ardından da Bar Salibi'nin Maraş piskoposu olarak atanması tarihine ilişkin kaynaklarda yer alan bilgiler ihtilaflıdır. Bazı kaynaklar bu olayların 1153-1154'te cereyan ettiğini savunurken bazıları da beş, altı yıl önce gerçekleştiğini iddia etmektedir. Ancak kaynaklar Membic piskoposluğunun da onun nezaretine verilmesinin 1155'te olduğu konusunda ittifak halindedir (Ebied, 2006, s. 58; Teule, 2011, s. 665; Yusuf, 2012, s. 418).

1155'te Ermeniler Maraş'a saldırmış ve bu sırada Bar Salibi'yi esir almışlardır. Onun din adamı olmasını dikkate almayan Ermeniler ona karşı saygısızca davranarak türlü eziyetlerde bulunmuşlardır (Teule, 2011, s. 665). Bar Salibi'nin Ermenilere yönelik üslubunun sertliği, bu olayla ilişkilendirilmiştir. Onun, Maraş'ın yağmalanmasından çok etkilendiği ve bu konu ile ilgili üç şiir yazdığı bilinmektedir (Varghese, 1998, s. xvii). Yazar Ermenilerden kurtulmayı başarmış, yürüyerek Maraş'ta bulunan Kasliyud/Kalisura manastırına gelebilmiştir. Birkaç yıl sonra yeniden kilise görevine getirilinceye kadar geçen yılları bir fetret dönemi olarak geçiren yazar bu süreçte memleketi Malatya'da kalmış ve kendisini geniş çaplı telif faaliyetlerine

vermiştir (Yusuf, 2012, s. 418; Brock, 2018, <https://gedsh.bethmardutho.org/Dionysios-bar-Salibi>).

1164/5'te kendisine Diyarbakır piskoposluğu teklif edilmiş, fakat o bu teklifi geri çevirmiştir. Ancak 1166'da yakın dostu Büyük Mihayil Süryani Ortodoks Kilisesi'nin patriki konumuna gelince durum değişmiştir. Bar Salibi ve Patrik Büyük Mihayil iyi ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Büyük Mihayil'in patrik olarak seçilmesinde o aktif rol oynamış ve atanma töreninde vaaz etmek görevini de üstlenmiştir (Teule, 2011, s. 665). Bu vaazın Batı Süryani ayin litürjisine dahil edildiği ifade edilir. Yeni patrik makam yeri olarak Mardin'de oturmayı tercih etmiş, daha önce beş yıl görev yaptığı yer olan Diyarbakır piskoposluğu görevini üstlenmesini dostu Bar Salibi'den rica etmiştir. Bunun üzerine o, birkaç yıl aradan sonra 1166/7'de Diyarbakır piskoposluğuna atanmış ve bu görevini ölünceye kadar sürdürmüştür. Diyarbakır'da Tanrı'nın Annesi/Yoldat Aloho Kilisesi'ni restore etmiş ve din adamı yetiştirmek için burada bir okul da kurmuştur. Bar Salibi 2 Kasım 1171'de vefat etmiş, naşı Meryem Ana Kilisesi olarak da bilinen Tanrı'nın Annesi/Yoldat Aloho Kilisesi'nin avlusunun güneyinde gömülü iki patriğin mezarının yanına gömülmüştür. Öldükten sonra onun yerine din okulundaki öğretmen olan diyakoz Abraham geçmiştir (Varghese, 1998, s. xviii; Yusuf, 2012, s. 418; Brock, 2018, <https://gedsh.bethmardutho.org/Dionysios-bar-Salibi>).

Bar Salibi'nin Eserleri

Dionysius Bar Salibi bilgisi ve kaleme aldığı eserlerinden dolayı çağdaşları tarafından övülmüş ve üstün vasıflarla nitelendirilmiştir. Eserleri hakkındaki en temel bilgi kaynağı, kendi çağdaşı ve yakın arkadaşı olan Büyük Mihayil'in kaleme aldığı kroniktir (Varghese, 2006, s. 5). Bar Salibi Süryani Ortodokslar içerisinde döneminin en fazla eser veren, en velut yazarı olarak nam salmıştır. Çalışmalarından onun Grekçe ve

Süryanice dini ve seküler literatüre hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Hatta onun 12. yüzyıl Süryani literatürünün rönesansında temel figürlerden biri olduğu ifade edilmektedir (Ebied, 2006, s. 58).

Eserlerinin analiziyle onun, sonraki batı Süryani yazarlarının pek çoğu gibi, orijinal bir düşünür olmaktan ziyade derleyici ve haşiyeci bir yazar olduğu ifade edilir (Varghese, 2006, s. 6). Öte yandan, eserlerinde yer alan önceki Süryani ulemaya yönelik atıflar, onu kendisinden önceki kayıp eserler için kıymetli bir şahit konumuna yerleştirir (Ryan, 2004, s. xvii). Önceki eserlere yönelik bol atıflar ve yapılan iktibaslar sayesinde bu bilgiler orijinal ve tam haliyle olmasa da günümüze ulaşabilmiştir. Bu yüzden Süryani entelektüel birikimin korunmasında da onun önemli bir yer tuttuğu ifade edilmelidir (Ebied, 2011, s. 52).

Bar Salibi çeşitli teolojik ve litürjik konular üzerine şerhler ve haşiyeler, felsefi ve dini risaleler, kilise hukuk kanonları ve şer'î/hukuki meseleler hakkında fetvalar kaleme almıştır. Eserlerinin bazıları, Müslümanlara ve Yahudilere reddiye amacıyla kaleme alınmış olup polemik tarzındadır (Teule, 2011, s. 665; Yusuf, 2012, s. 418). Yine, Büyük Mihayil onun usta bir mantıkçı olduğunu nakletmiştir (Yusuf, 2012, s. 419). Çalışmaları hakkında anlatılanlardan yazarın tarih alanına da ilgisi olduğu sonucu çıkmaktadır. Onun dünya tarihi hakkında kaleme aldığı bir eseri, yine Maraş'ın düşüşü hakkında bir çalışması olduğu nakledilse de bunlar günümüze ulaşmamıştır. Tövbe ile ilgili onun derlediği hükümler dönemin baskın İslami özelliğini yansıtmakta olup Hıristiyanların Müslümanlar, Türkler ve Araplarla evlilikleri ve ilişkileri gibi konuları ele alır (Teule, 2011, s. 665).

Kendisinden sonra genelde Hıristiyan özelde Süryani ulema ve aydınlar onun eserlerine başvurmuş, eserleri dini ve bilimsel çalışmalara konu olmuştur. Örneğin, onun İncil üzerine tefsiri

17. yüzyılda meşhur İrlandalı Şarkiyatçı Dudley Loftus (vef. 1695) tarafından ele alınmıştır. Yazıları uzun bir liste halinde 18. yüzyılda Büyük Assemani lakabıyla şöhret bulmuş Maruni inancına mensup Lübnanlı Simone Assemani (vef. 1768, Roma) tarafından ilmi literatüre kazandırılmıştır (Assemani, J.S., *De Scriptoribus Syris Monophysitis, Bibliotheca orientalis Clementino-Vaticana, II, Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, Rome, 1719, 156-211*). Assemani burada sadece eserlerin isimlerini vermekle yetinmemiş, burada yer yer onlardan özlü söz alıntısı da yapmıştır (McLean, “Bar-Salibi, Jacob”, <https://www.studylight.org/encyclopedias/bri/j/jacob-bar-salibi.html>. 1910). Fakat eserleri arasında ilk sistematik edisyona tabi tutulan eserinin kutsal ayinin üzerine yazdığı tefsir olup 20. yüzyılın başlarında H. Labourt tarafından *Expositio Liturgae* adıyla yayınlandığı (Labourt, H., “*Expositio Liturgae*”, *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium (CSCO)*, Louvain, 1903) ifade edilmektedir. Yine Bar Salibi'nin eserlerine ilişkin bilgi William Wright'ın Süryani literatürü üzerine kaleme aldığı çalışmasında yer almaktadır (Wright, 1894, s. 246-250). Wright burada bazı açıklayıcı bilgilere de yer vermiştir. Eldeki çalışmanın ana konusunu teşkil eden Yahudilere reddiye olarak yazdığı eserinin Süryanice orijinal metni ise Johannes de Zwaan (vef. 1957) tarafından 1906'da Leiden'de tahkik edilerek yayımlanmıştır (McLean, “Bar-Salibi, Jacob”, <https://www.studylight.org/encyclopedias/bri/j/jacob-bar-salibi.html>. 1910).

Yazarın arasında en meşhuru ve araştırmacılar tarafından üzerinde en çok durulan eseri, kutsal metinler hakkında yazdığı tefsirdir. O, hem Eski Ahit hem Yeni Ahit olmak üzere kutsal metinler üzerine Süryanice en kapsamlı tefsirlerden birini yazmıştır. Bu eserinde verdiği bilgilerin derinliği ve genişliği dolayısıyla, asırlar boyunca Süryaniler tarafından bu tefsiri geçen bir başka tefsir yazılmadığı ifade edilmektedir (Yusuf,

2012, s. 418). O, Matta İncili üzerine yazdığı tefsirin girişinde kendisinden önce tefsir yazan Efrem, Krisostom, Kiril, Moses Bar-Kepha ve Dara'lı John'dan da faydalandığını anlatmış ve onların yorumlarını ustalıkla kendi metnine yedirmiştir (McLean, "Bar-Salibi, Jacob", <https://www.studylight.org/encyclopedias/bri/j/jacob-bar-salibi.html>. 1910; Varghese, 2006, s. 6). Kendinden önceki tefsircilerden farklı olarak o kutsal metinleri tefsir ederken bilgileri "suranait" ve "ruhanait" olarak iki kategoriye ayırmaktadır (Brock, 2009, s. 62). Bu yöntem daha önceki tefsirlerde görülmemiş ve denenmemiş olup yazarın kendisine özgüdür. Mezkur kategorilerden ilkinde o, gerçekleşmiş olaylardan bahsedip literal bir yöntem izlerken ikincisinde manevi boyuta ağırlık vermekte ve metindeki manevi katmanların derinliklerine inmektedir (Ebied, 2011, s. 58). Onun Eski Ahit üzerine yazdığı birkaç ciltlik tefsiri sonradan kalın bir ciltlik kitap olarak özetlenmiştir. Bu iki tefsirden elde sadece tek ciltlik özet versiyonu kalmıştır. Yeni Ahit üzerine tefsiri de kapsamlı olup hem dört İncil hem de diğer kitapları kapsamaktadır (Yusuf, 2012, s. 419). İnciller üzerine tefsirinin Jaroslav Sedlacek ve Jean-Baptiste Chabot tarafından tahkik edilerek Latince tercümesinin yayımlandığı (J. Sedlacek - J.B. Chabot, "Commentarii in Evangelia", Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium (CSCO), Parisii, 1906) ifade edilmektedir (McLean, "Bar-Salibi, Jacob", <https://www.studylight.org/encyclopedias/bri/j/jacob-bar-salibi.html>. 1910).

Yazarın eserlerinin tamamı günümüze ulaşmış değildir. Henüz keşfedilmemiş veya tarih içerisinde kaybolmuş eserleri hakkındaki bilgiler, ilgili atıflardan anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan eserleri Mingana Koleksiyonu'nda el yazma halinde muhafaza edilmektedir. Sayısı en az otuz olan bu el yazmaların dili Süryanice ve Garşunice yani Süryani alfabesinde kaleme alınmış Arapça'dır. İçerik açısından bu el yazmalar yedi

kategoriye tasnif edilmiştir (Ebied, 2011, s. 52). Eldeki çalışmanın konusunu teşkil eden Yahudilere Reddiye adlı eseri Mingana Koleksiyonu'nda üç nüsha halinde yer alır (Mingana MS 89, fols. 29a-38b; Mingana MS 215, fols. 101b-116a; Mingana MS 424, fols. 97b-100). Bu nüshalardan biri içerik açısından eksiktir (Ebied, 2011, s. 55).

Bar Salibi'nin eserlerinin listesine, Süryani literatürü hakkında Türkçe kaleme alınmış çalışmada yer verilmiştir. Bu listedeki eserlerden bazıları günümüze tam şekilde ulaşmışsa da bazıları ulaşmamıştır (Akalin-Duygu, 2018, s. 159-160; Ebied vd., 2020, s. 2-6).

Kutsal Ayin bölümleri üzerine tefsir

Vaftiz merasimi üzerine tefsir

Üç anafora (Kutsal Ayin metinleri)

Müslümanlara, Yahudilere, Ermenilere, Melkitlere ve Nesturîlere karşı polemik karakterli eserler (yazarın Müslümanlara ve Nesturîlere yazdığı reddiyeler henüz yayımlanmamıştır.)

Evagrius Yüzyılları üzerine tefsir

Porfyrios'un Eisagoge'si ve Aristoteles'in Mantık eserleri yahut Organon'u üzerine tefsirler

Tövbe uygulamalarına dair kanonlar

Tarih (günümüze ulaşmamıştır)

Takdir-i İlahî üzerine bir inceleme (günümüze ulaşmamıştır)

Bir teoloji hulasası (günümüze ulaşmamıştır)

Muhtelif Yunan kilise babalarının eserleri üzerine tefsirler (günümüze ulaşmamıştır)

Mektuplar (günümüze ulaşmamıştır)

Şiirler (günümüze ulaşmamıştır)

Bar Salibi'nin Yahudilere Reddiye Eseri: Luqbal Yudoye

Bar Salibi Ortaçağ Hıristiyan geleneğinde ciddi etkiye sahip olmuştur. Ürettiği eserlerin analizi ile onun derin teolojik bilgisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bulunduğu sosyal ortamdan dolayı kendi inancını savunmak zorunda kalan yazar reddiyeci tutumu ile de bilinmektedir. Onun reddiyeleri sadece Müslümanlar ve Yahudiler gibi diğer din mensuplarına değil Ermeniler, Melkitler ve Nesturiler gibi kendi dininin farklı akımlarına, mezheplerine de yönelmiştir.

Yazarın kaleme aldığı reddiyeler arasında çalışılmışlık düzeyi açısından en fazla öne çıkan eser, Yahudilere yönelik reddiye olarak yazdığı Luqbal Yudoye eseridir. Açık ve hoş bir Süryani diliyle kaleme alınan bu eser, klasik Hıristiyan reddiyecilerinin üslubunu benimsemiştir. Onlar gibi Yahudi kutsal metinlerine atıflarla zengin olan eser ilaveten yazarının Grek ve Süryani teolojisindeki maharetini de ortaya koymaktadır.

Eserin Metin Tarihi ve Günümüze İntikali

Eserin yazım tarihi hakkında net karara ulaşmak için uzmanlar eserde bahsedilen olayları incelemiş ve tarihi netleştirmişlerdir. Onlara göre eserin yazım tarihi nihai olarak 1168'den geç olmasa da esere başlama tarihi olarak 1165, 1166 ve 1167 gibi tarihler ileri sürülmüştür. Bu yüzden, orta yolu takip etmek adına eserin 1165-1168 yılları arasında bir tarihte, Bar Salibi'nin Diyarbakır'da bulunduğu sırada yazıldığını söylemek isabetli olacaktır (Ebied vd., 2020, s. 11-12).

Şam nüshası, Mardin'de 2 nüsha, Mingana koleksiyonunda 2 nüsha ve Harvard nüshası olmak üzere Luqbal Yudoye'nin günümüze ulaşan 6 elyazma nüshası tespit edilmiştir. Şam

nüshası Şam/Dimaşk'ta Süryani Ortodoks Patriyarkat Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Serto yazı stilinde yazılan bu nüsha 345 varaktan ibarettir ve her varakta iki sütun yazı mevcuttur. Bazı varaklarda iki sütun yeri mevcut olsa da tek sütun yazı yazılmıştır. Yazarın başka eserlerinin de kaydedildiği bu nüshada Luqbal Yudoye 278Vb-290Va varakları arasında yer alır. Metnin içerisinde anlatılan olaylardan hareketle bu nüshanın 1207'de müstensih keşiş Şem'un tarafından istinsah edildiği düşünülmektedir (Ebied vd., 2020, s. 13-15).

Önceleri Deyrû'z-Zaferan'da olan Birinci Mardin nüshası günümüzde Mardin Süryani Ortodoks Başpiskoposluk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Müstensihi Midyatlı keşiş Aziz olan bu metin Serto yazı stili ile çoğunlukla iki sütun halinde yazılmıştır. Bar Salibi'nin diğer eserlerini de içeren, yaklaşık 850 sayfalık kitabın içerisinde 117-150. sayfalar arasında yer alır. Metnin içerisinde yaklaşık on farklı yerde metnin istinsah tarihinin 1813 olduğu kaydedilmekte, fakat ay olarak Mayıs ve Eylül ayları arasında farklı tarihler verilmektedir (Ebied vd., 2020, s. 15-19). Bu nüshanın 1502 yılına tarihlendiği de ifade edilmiştir (Ebied vd., 2020, s. 26). Buradaki ortak husus, metnin yaz aylarında istinsah edilmiş olduğudur. İkinci Mardin Nüshası da diğer nüsha ile aynı kütüphanede yer almaktadır. Serto yazı stili ile, farklı müstensihler tarafından istinsah edildiği anlaşılan metnin yazım tarihi de net olarak belli olmamakla birlikte 17. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. İgnatius Barsoum ise bu nüshanın 18. yüzyıla ait olduğunu iddia etmiştir. 112 sayfalık kitapta iki sütun halinde yer alan metin 78-108. sayfalar arasında yer almaktadır. 1-78. sayfalarda Bar Salibi'nin Müslümanlara Reddiyesi, 110-111. sayfalarda ise Garşuni dilinde Diyarbakır metropoliti Mor Georges'in mektubu yer almaktadır (Ebied vd., 2020, s. 20-22).

Luqbal Yudoye'nin İngiltere'de Birmingham Üniversitesinde muhafaza edilen Mingana Koleksiyonu'ndaki birinci nüsha

çoğunlukla iki sütun halinde yazılan, 93 varaklık bir kitapta kaydedilmiştir. Her sayfa 29 ila 36 satırdan oluşmaktadır. Onun Müslümanlara ve Nesturilere de reddiyelerinin yer aldığı bu kitabın 29a-38b varaklarında Luqbal Yudoye yazılıdır ve burada sadece eserin bir kısmı kaydedilmiştir (Ebied vd., 2020, s. 23). Mingana Koleksiyonu'ndaki ikinci nüsha doğu Süryanice kökenli olup doğu Süryani dilinde yazılmıştır. Elyazma Bar Salibi'nin diğer polemik çalışmaları ile birlikte 359 varaklık bir kitapta istinsah edilmiştir. Mingana bu elyazmanın 14. yüzyılda Musul'da Süryani Ortodoks Başpiskoposluk Kütüphanesi'nde bulunan başka bir nüshadan kopyalandığını ileri sürmüştür. 101b-116a varaklarında yer alan Luqbal Yudoye bu nüshada 10 bölüme ayrılmıştır. Mingana ise 8 bölüme ayrılması gerektiğini ileri sürmüştür (Ebied vd., 2020, s. 24-25).

Harvard Üniversitesi elyazma nüshası Houghton Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. 420 varaktan oluşan bu nüshada onun tüm reddiyeleri ve diğer risaleleri de yer almaktadır. Serto yazısı ile yazılmış metin iki sütun halinde kaydedilmiştir. Metnin müstensihisi diyakoz Elia Dolabani'nin oğlu papaz Gabriel'dir. Elyazmada Garşuni dilinde yazılan nota göre o bu elyazmayı 1898'de Mardin'deki Kırklar Kilisesi'nde Birinci Mardin Nüshası'ndan istinsah etmiştir (Ebied vd., 2020, s. 25-26).

Yukarıda işaret edildiği üzere, Barsoum bu listeye Musul Kütüphanesi elyazmasını da eklemektedir (Ebied vd., 2020, s. 28).

Eser Üzerine Çalışmalar

Luqbal Yudoye 20. yüzyılın başlarından itibaren uzmanların dikkatini çekmiştir. 1906'da Johannes De Zwaan bu eserin orijinal metnini Leiden'de neşretmiştir (McLean, "Bar-Salibi, Jacob", Encyclopaedia Britannica, <https://www.studylight.org/encyclopedias/bri/j/jacob-bar->

salibi.html. 1910). Onun metni Harvard elyazmasına dayanmaktadır. İkinci cildin de çıkacağı ve orada indeks, atıf ve İngilizce tercüme edisyonunun da yer alacağı vaat edilse de bu vaat gerçekleşmemiştir. 1964'te Richard Hubbard Petersen Luqbal Yudoye üzerine Duke Üniversitesi'nde Doktora tezi hazırlamış, fakat bu tez yayınlanmamıştır. Petersen bu çalışmasında, Zwaan'ın yayınladığı Süryanice metne açıklayıcı bazı notlar eklemiş ve metni İngilizceye tercüme etmiştir. 1985'de Behnam Keryo Paris Sorbonne Üniversitesi'nde Doktora tezi çerçevesinde Luqbal Yudoye'yi tercüme ederek ve notlar ekleyerek çalışmıştır (Ebied vd., 2020, s. 28-29). Sonraki süreçte Bar Salibi üzerine çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmalar Luqbal Yudoye ile sınırlı kalmayıp diğer eserlerini de kapsamaktadır. Luqbal Yudoye'nin en son tercüme ve şerh çalışması Rifat Y. Ebied, Malatius M. Malki ve keşiş Lionel R. Wickham tarafından hazırlanmıştır. 2020'de Brill Yayınları'ndan çıkan bu çalışma, eser üzerine en son çalışma olup kendinden önceki çalışmalardaki faydalı bilgileri de içermektedir.

Eserin Ele Aldığı Konular

Bar Salibi bahis konusu eserinde Yahudilikle ilgili farklı konularda iddiaları dile getirmektedir. Bu iddialar aslında o zamanlar Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki polemik temalarının neler olduğunu ortaya koyma açısından çok ehemmiyetlidir. Erken dönemlerden itibaren gündemden düşmeyen bu konuların sürdürülmesi, aynı zamanda Yahudilik ile Hıristiyanlığın ayrılma noktalarının teşhisi ve Hıristiyanlığın müstakil bir din olarak teşekkülü açısından da önem arz etmektedir.

Teslis konusu reddiyede önemli yer tutmaktadır. Bu konu Yahudiler tarafından en fazla eleştirilen konu olduğu için yazar teslisin tevhide zıt bir anlayış olmadığını ve Hıristiyanlığın

tevhidi bir çizgide olduğunu anlatmış (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, V: 4), ayrıca Yahudi kutsal metinlerinde de salt tevhit anlayışına uygun olmayan bilgilerin yer aldığını vurgulamıştır. Bar Salibi'nin bu konuyu ele alırken takip ettiği üsluptan anlaşılmaktadır ki o teslisteki tevhit doktrininin lahuti lisan ile nasuti lisan arasındaki uyumsuzluktan kaynaklandığı kanaatindedir. Ona göre teslisin bileşenleri olan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh uknumlarının ayrı birer varlığı olmayıp bilakis onlar birbirinden ayrılmaz bir bütün teşkil eder (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, V: 4). Bu bağlamda yazar güneş örneğini vermekte ve onun sıcaklık ve ışığı bir arada barındırdığını, fakat varlık itibarıyla salt sıcaklık ve salt ışık öğelerine ayırlamadığı gibi teslis olgusunda da durumun aynı olduğunu vurgulamaktadır (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, IV: 23). Bununla o, bahis konusu birlikteliğin fiziki bir birliktelik olmadığına ve teolojik söylem çerçevesinde anlaşılması gerektiğine onları ikna etmeye çalışmaktadır (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, IV: 12, V: 4). Bu bağlamda o Yahudi kutsal metinlerinde Tanrı'nın dilinden nakledilen “gelin yapalım” tarzında çoğul fiil kiplerine, çoğul şahıs zamirlerinin kullanımına ve Tanrı'nın birden fazla isminin olmasına dikkat çekmektedir (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, II: 10; IV: 23). Nitekim Bar Salibi kutsal metinlerde Tanrı'nın uyumak gibi bazı antropomorfik özelliklerinin anlatıldığına dikkat çekerek lafzın kabuk anlamına değil içerdiği mesaja dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, IV: 10). Bar Salibi reddiyesinde Oğul uknumu üzerinde çok durmuştur. Bunun sebebi, karşı cenahın ileri sürdüğü itirazlara cevap vermek ve onları Hıristiyanlığın mesajına imana davet etmektir. O, daha reddiyesinin başında Oğul uknumunun “bedenleşmiş kelime” olduğunu ve insanlar arasında Mesih ve Yeşu şeklinde çağrıldığını yazmıştır (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, I: 1). Yahudi geleneğinde mucizevi müdahalelerin “Tanrı'nın kolu” metaforu ile ifade edilmesinden hareketle Bar Salibi bu pasajlara atıf yapmış ve “el, Oğul'dur” diyerek İsa Mesih'in de

asında Yahudilikteki gibi tarihin akışını değiştirmek için Tanrı'nın uzattığı eli olduğunu söylemiştir (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, V: 16).

İsa Mesih'in annesi Meryem'in durumuna da reddiyede yer verilmiştir. Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında temel tartışma konularından biri olmasına rağmen, ilginç bir şekilde, Meryem'in şahsı konusu onun gündeminde pek olmamıştır. Yahudiler Meryem'le ilgili pek çok iddialar ileri sürerken Bar Salibi bu iddiaları teker teker cevaplamamış, örneğin Meryem'in iffetine ilişkin Yahudilerin iddialarını cevaplamaya değer bulmamıştır. Bu, onun meseleyi tartışmaya kapalı gören inancından kaynaklanmaktadır. O, Meryem konusuna Mesih'in müjdelenmesini ispat etmeye yönelik Yahudi kaynaklarından kanıt bulma odağında değinmiştir. Buna binaen, onun Meryem konusundaki teolojik yaklaşımının Hıristiyanlıktaki "Tanrı'ya doğuran", yani Teotokos doktrini ile sınırlı kaldığı söylenebilir. Bar Salibi konuyu bakire doğum teması üzerinden ele almıştır. Yahudi kutsal metinlerinde beklenen kişinin bir bakireden doğacak olduğu vurgulanmaktadır (Yeşaya 7: 14). O, bu pasaja atıfta bulunarak Meryem'in de bakire olduğu halde İsa Mesih'e gebe kalmasına dikkat çekmektedir (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, IV: 14, V: 6).

Mesih konusu da reddiyede oldukça fazla yer tutmaktadır. Onun bu konuya verdiği önem, kapsamlı bir yaklaşım ile konuyu işlemeden ve iddiasını ispatlamaya çalışmasından anlaşılmaktadır. Bar Salibi Mesih konusunu daha çok Hıristiyanlıktaki Mesih inancını Yahudi kaynaklardan destekleme bağlamında ele almış, yazısında İsa Mesih'in gerçek Mesih oluşu ve Yahudilikteki Mesih anlayışı ile uygunluğu temalarına odaklanmıştır. Bar Salibi, İsa Mesih'in Yahudi kutsal metinlerinde anlatılan şartlara uygun olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. O, İsa Mesih'in bakire kadından doğan bir Tanrı olduğunu söylerken (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, IV: 14)

Yeşaya sifrinde bakireden doğacağı ve ismi İmmanuel (Tanrı bizimle) olacağını anlatan pasaja atıf yapar (Yeşaya 7: 14). Yine Mesih'in Tanrı'nın kelamı olup olmadığının Yahudiler tarafından sorgulamalarına karşı Yeşaya'nın Kudüs'ten çıkacak olanın Tanrı'nın kelamı olduğunu önceden haber verdiğine (Yeşaya 2:3) dikkat çekerek onun da Kudüs'te kimliğini izhar ettiğini vurgular (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, IV: 18). Benzer şekilde, Mezmurlar sifrinde "ilahi kelamın iyileştirici özelliğine" işaret ederek (Mezmurlar 107: 20) İsa Mesih'in şifacılığına dikkat çeker. Mesih'in çarmıhta acı çekerek öldüğü ve üç gün sonra yeniden dirildiğini (1. Korintliler 15: 3-4) sorgulayan Yahudilere peygamber Hoşea'nın söylemleri (Hoşea 6: 1-2) ile cevap verir ve bu olayların daha asırlar önce Yahudilerin kendi kaynaklarında da haber verildiğini vurgular (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, III: 4). O yine Mesih'in çarmıhta acı çekerek ölmesini Yahudilerin bir zayıflık alameti olarak yorumlamaları ve Mesih'in ise böyle pasif, zayıf birisi olmadığı söylemlerine karşı Bar Salibi, çarmıhta ölümün ilahi plan olduğunu ve İsa Mesih'in de bu plandan haberdar olup insanlığın günahlarından kurtuluşu için hatta ölüme koşarcasına gideceğinin Yahudi kutsal metinlerinde (Yeşaya 53: 4-5, 7-8) önceden haber verildiğini ifade eder (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, III: 12, IV: 19).

Ahit konusu da Bar Salibi'nin reddiyesinde özel yer işgal etmektedir. Yahudilikte ahit anlayışı en temel dini doktrin olduğu için (Hasanov, 2015, s. 40-47), bu konu onun Hıristiyanlığı ahit geleneğinin meşru temsilcisi olarak değerlendirme hususunda kullandığı argüman olmanın ötesinde Yahudiliğin ahdinin süresinin dolduğunu ortaya koymak için elverişli bir teolojik dayanak olmuştur. O eserinin farklı yerlerinde ahit konusuna değinmiş ve Yahudi kutsal metinlerine atıf yaparak iddialarını desteklemeye çalışmıştır. Bar Salibi ilk başta Hıristiyanlığın da Yahudi geleneğindeki meşru ahitlerden biri olduğunu ve bu ahdin yapılacağını Tanrı

tarafından haber verildiğini ispatlamaya gayret etmiştir. O, Yeremya sifrine referansla (Yeremya 31: 31-32) yeni bir ahdin yapılacağını ve bu ahdin bazı özellikleri açısından önceki ahitlerden farklı olacağını söylemektedir. Yeni ahdin yapılmasıyla birlikte Tevrat ahkâmının iptalinin de yine ilahi iradeye uygun olduğunu iddia eden Bar Salibi, aslında Yahudilerin ahdin ahkâmına uymadıklarını ve Yeremya'nın da bunu onların yüzüne vurduğunu ve Yeni Ahit'in de Kudüs'te verilmesi için uygun zeminin olduğuna işaret eder (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, IV: 6). Yazar yeni yapılmış olan ahdin, yani Hıristiyanlığın mesajının Yeşaya tarafından da haber verildiğini ileri sürmüş, onun bu yeni mesajı Yahudilikte özel öneme sahip olan “yasa” kavramıyla ifade ettiğini (Yeşaya 2: 3-4) vurgulamıştır. Bar Salibi Yahudilerle olan ahdin son bulmasının sebeplerine işaret ettikten sonra bunun imkânı üzerine eğilmiştir. Yahudilerin “bizimle yaptığı ahdi neden iptal etsin” şeklindeki itirazlarını cevaplandırarak yazar, Yahudi tarihinden örnekler göstererek bunu ispatlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda o Kudüs'ün, buradaki sunağın, kohenlik makamının önce Yahudilere verilse de sonradan geri alındığına işaret etmekte ve bu doğrultuda Yahudilerle olan ahdin sonlandırılıp yeni bir ahdin yapılmasının ilahi iradeye uygun olduğunu ifade eder (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, II: 18).

Sünnet konusu Yahudilikle Hıristiyanlık arasındaki en tartışmalı hususlardan biri olması dolayısıyla Bar Salibi onun üzerinde özenle durmuştur. O, sünnet konusuna çeşitli bölüm ve paragraflarda değinmiş ve Yeni Ahit'ten pasajlarla kendi argümanlarını desteklemiştir. Konuyu sunarken o bir taraftan olayı alametler üzerinden anlatarak fiziki sünnet ve kalbin sünneti diye ele alırken diğer taraftan ise sünnetli ve sünnetsiz teması açarak bu olguda kimlik üzerinden bir karşılaştırmaya gitmektedir. Bu bağlamda onun sünnet konusunu ele alışının mukayese amaçlı olduğu söylenebilir. Yazar gulfe sünneti ile

Yahudi şeriatındaki sünnet olmayı, kalbin sünneti dediğinde ise konunun Hıristiyanlıktaki değerlendirmesini anlatmaktadır. Nitekim, kimlik bazında sünnetli derken İbranileri, sünnetsiz kavramı ile de İbranilerin düşmanı olan Kenanlı kimliğini ifade etmektedir. Bar Salibi'ye göre bir insanın gulfe sünnetli olması onun Tanrı katında değerli olduğu anlamına gelmemektedir. Yazar, bu bağlamda sünnetsiz olduğu halde erdemli ve övgüye layık hayat sürenlerin olduğunu delil göstererek üstünlüğün fiziki sünnet ile ölçülmediğini ileri sürmüştür (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, II: 5). O, bu hususta Yahudi kutsal metinlerinde saygı ve övgü ile anılan figürler üzerinden örnekler vermiştir. Yazar, Adem ve çocuklarının sünnet olmasına ilişkin kutsal metinlerde herhangi bir bilgi geçmemesinden hareketle onların sünnetsiz olduklarını (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, II: 12) fakat derecelerinde bunun herhangi bir küçümsemeye yol açmadığını dile getirmektedir. Benzer şekilde Nuh ve oğullarıyla ilgili de yaklaşımını sürdürmektedir. Yahudilerin atası olan ve Yahudiliği başlatan kişi olması hasebiyle İbrahim'in üzerinden daha fazla örnekler vermiştir. Bu bağlamda İbrahim'in sünnetsiz olduğu dönemde de tanrıyı kavradığını (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, II: 5) ve tanrı tarafından ilahi hitaba mazhar olduğunu argüman olarak göstermiştir. Yine İbrahim'in sünnetli olduktan sonraki hayatında da kendisinin bir sünnetsiz olan Melkizedek tarafından kutsandığını dile getirmiştir (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, II: 5, 12). Yine o, Yahudi kutsal metin literatünde adına müstakil bir kitap olan Eyüp'ü de örnek göstermiş, onun sünnetsiz olduğu halde gayet muteber bir konumda olduğunu belirtmiştir (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, II: 5). Bu örneklerle yazar sünnetliliğin sünnetsizlik üzerinde üstünlüğünün olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Sünnet hususunda Bar Salibi'nin dile getirdiği bir diğer husus da fiziki sünnetlilik ile kalbi sünnetlilik arasındaki mukayesedir. Yahudiliğin gulfe sünnetine karşın kalbi sünnetliliği ön plana çıkaran yazar, bu argümanı Yahudi kutsal

metinlerinden kanıtlar göstererek güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu amaçla o Mısırlılar ve Edomlular'ın, Ammon ve Moav soyundan gelenler gibi sünnetsiz olan yabancı kabilelerin cezalandırılacağını anlatmakta, fakat sünnetli olan İsrailoğullarının da cezadan muaf olmayacağını, çünkü onların kalplerinin sünnetsiz olduğunu anlatan Yeremya sifrinde geçen pasaja (Yeremya 9: 25) atıf yapmaktadır (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, IV: 5).

Kurban ve takdimeler konusu da Yahudiler ile Hıristiyanlar arasındaki polemik literatüründe önemli yer tutar. Bar Salibi'nin bu konudaki detaylı söylemleri aynı zamanda Yahudilerin iddiaları hakkında ipucu vermektedir. Yazılarından anlaşıldığı üzere, Hıristiyanlığın kurban ve takdime ritüeline gerekli ehemmiyet vermemesi Yahudiler tarafından yadırganmıştır ve onlar dinin temel ritüellerinden olan kurban ibadetine yönelik bu yaklaşımı Hıristiyanlığın önemli hatalarından biri olarak görmüşlerdir. Bu yüzden yazar kurban konusunu ele alırken bu ritüelin sadece pratik boyutunun olmayıp aynı zamanda mahiyetinin de dikkate alınması gerektiğine değinmiş ve salt kurban kesmenin herhangi bir faziletinin olmadığını belirtmiş, öte yandan Yahudi kaynaklardan hareketle bu ritüelin feshinin bizzat peygamberler tarafından da haber verildiğini belirterek Hıristiyanlığı savunmaya çalışmıştır. Bar Salibi'ye göre fazilet kurban keserek kan akıtmakta değildir; bilakis kurban kesmeden de ilahi teveccühe nail olmak mümkündür. Bu bağlamda o, Melkizedek ile Hz. İbrahim örneğini (Tekvin 14: 18-20) ileri sürmekte, sünnetsiz olan Kenanlı Melkizedek'in kurban kesme de sünnetli olan ve kurban ibadetini uygulayan Hz. İbrahim'i kutsayacak kadar yüksek dereceye sahip olduğuna işaret ederek iddiasını kutsal metinlerden kanıtlarla temellendirmektedir (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, II: 12). Bar Salibi kurban ibadetinin bir dönem geçerli olduğunu

kabul etmekle birlikte sonradan feshedilmesinin ilahi planda bir yanlışlık olduğu anlamına gelmediğini vurgular. Kudüs'ün konumunun ve bu şehirdeki sunağın, nitekim kohenlik makamının önce Yahudilere verilse de sonradan geri alındığına işaret eden Bar Salibi benzer şekilde kurban ibadetinin de sonlandırılmasının ilahi iradeye uygun olduğunu ifade eder (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, II: 18). Yazara göre kurban ibadetinin artık feshedilmiş olması Yahudilere gönderilen peygamberler tarafından da çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, I: 14). Tanrı'nın kurban etinden faydalanmadığını kutsal metinlere dayandıran yazar, bu metinlerden hareketle artık kurban ibadetinin zamanının dolduğunu ileri sürmektedir (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, V: 17, 19). Bar Salibi'nin bu bağlamda dayanağı sürgün tecrübesine sahip olan Yeşaya ve Daniel peygamberlerin söylemleridir (Yeşaya 1: 11, 13-14; Daniel 9: 27). Hatta Daniel peygamber kurban ibadetinin feshini ileride gelecek olan lider ile ilişkilendirmiştir.

Yahudi kimliği konusu da Luqbal Yudoye'de önemli yer tutmakta ve Bar Salibi bu konuyu eserin farklı bölüm ve paragraflarında ele almaktadır. O, söz konusu kimliği ifade eden kavramlar hakkında bilgi verip onların kökenini ortaya koymakta ve bu kavmin en belirgin özelliklerini anlatmaktadır. Bahis konusu kavmin İsrailoğulları, Yahudiler ve İbraniler olarak adlandırıldığını belirten (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, I: 2-3) Bar Salibi konuyu açıklamaya onların etnik kökeni ile başlamaktadır. O, söz konusu kavmin İbrahim'in soyundan geldiğini belirtmekle konuya giriş yapar. Burada onların İbraniler ve İsrailoğulları olarak isimlendirildiklerinden bahsetse de konu ile ilgili fazla detay vermez. Devam eden satırlarda ise Yahudi kavramını da zikrederek her üç ismin detayına girmektedir. Önce İsrailoğulları kavramını ele alıp bu ismin "İsrail, yani Tanrı'yı gören adama" nispetle oluştuğunu

belirtir. Daha sonra Yahudi kavramını açıklamaya geçer. O burada Yahuda soyundan ve Yahuda krallığından bahseder. Devletin adının Yahuda devleti olduğunu belirtmeden, soy olarak Yahuda'ya nispet edildiklerinden bahseder. Babil Sürgünü'nün ardından geri dönenlerin Yahuda oğulları arasından çıkan krallığa nispetle Yahudi diye adlandırıldıklarını belirtir. Burada Bar Salibi Yahudi kavramını iman eden kavramı ile özdeşleştirmektedir. Son olarak İbrani kavramını açıklayan Bar Salibi, bu kavramın karşıdan karşıya geçenler anlamındaki fiilden türediğini belirtir (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, I: 3). O, bu isimlendirmelerle ilgili herhangi bir tartışmaya girmemiş, kendi kutsal metinlerinden karşıt argüman kullanmamıştır.

Seçilmişlik konusu yazarın fikir dünyasında ehemmiyetli bir yer tutmaktadır. İşaret edilmelidir ki o bu hususu sadece İsrailoğulları'nın seçilmişliği olgusu üzerinden değil aynı zamanda Hıristiyan topluluğunun da seçilmişliği bağlamında ele almıştır. O bununla Yahudi kavminin seçilmişliğini zımnen kabul etmiş olsa da bu gerçekliği hemen reddetmiş ve Hıristiyan seçilmişliğinden bahsederek Yahudilere karşı bir duruş sergilemiştir. Konuyla ilgili eserin farklı yerlerinde zikrettiği argümanlara bakıldığında ortaya çıkan sonuç, Bar Salibi'nin Yahudi seçilmişliğine karşı Hıristiyan seçilmişliğini öne sürmesi şeklindedir. Hıristiyanlığın da kabul ettiği Yahudi kutsal metinleri İsrailoğulları'nın seçilmişliğinden bahseder. Bu yüzden de yazar İsrailoğulları'nın seçilmişliği konusunu direkt olarak reddetmek yerine, türlü argümanlara başvurarak bunu basitleştirmeye çalışmıştır. Örneğin seçilmişlik hakkında bahsederken "Yahudilerin çaresiz ve hatta daha yoksun" bir durumda olduklarından dolayı Tanrı'nın onları reddettiğini ve halkları seçtiğini ifade etmiştir (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, II: 21). Bar Salibi burada halklar ifadesiyle Hıristiyanları kastetmektedir. Eski Ahit'te Yahudilerin seçilmişliğine yönelik pasajları (Tesniye 7: 6, 14: 2) zikrettikten sonra onları

çürütmeye çalışmış ve “kendi iradeleri ile kendilerini Tanrı’nın yakınlarından uzaklaştırdılar ve bu yüzden O onları reddetti” demiştir. Buradan anlaşıldığı üzere yazar seçilmişliği tarihsel bir vakia olarak kabul etmiş, fakat bunun şarta bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Bu yaklaşıma göre Yahudiler bir zamanlar seçilmiş olsalar da sonradan amelleri yüzünden Tanrı tarafından reddedilmişlerdir (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, VII: 9).

Sürgün konusu da Bar Salibi’nin reddiyesinde önemli yer tutmakta, İsrailoğulları’nın tarih boyunca yaşamış olduğu sürgünleri itinalı bir şekilde ele almaktadır. Anlattığı bilgilerden onun Yahudi tarihine çok ciddi bir şekilde vakıf olduğu anlaşılmaktadır. O, İsrailoğulları tarihinde yaşanan sürgünlerin toplamda dört tane olduğunu söylemiştir (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, II: 14). Onların gerçekleştiği zaman dilimini kutsal metinler doğrultusunda zikretmiş ve buradan Hıristiyanlığın Yahudiliğe üstünlüğü için çıkarımda bulunmuş, sürgün olgusunu Tanrı’nın Yahudilerden yüz çevirdiği şeklinde yorumlamıştır (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, I: 12-13, I: 15). Bar Salibi’ye göre ilk sürgün İsrailoğulları’nın Mısır’da yaşadığı dönemdir. Buradan anlaşılmaktadır ki yazar Yahudilerin vaat edilmiş topraklar idesini de ele aldığı konuya müdahil kılmaktadır. İkinci sürgünün Babil Sürgünü olduğunu söyleyen yazar, ilginç bir şekilde bundan daha önce yaşanan Asurluların on kabileyi sürgün etmesinden hiç bahsetmemektedir. Babil Sürgünü hakkında verdiği bilgiler ise daha detaylıdır. O, bu sürgünün yetmiş yıl sürdüğünü (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, II: 14), bu dönemde İsrailoğulları’na Babil’de gönderilen peygamberlerin Daniel ve Hezekiel olduğunu belirtmiştir (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, I: 15). Sürgünün sona erme sürecini anlatan yazar Koreş’in İsrailoğulları’nı özgür bıraktığını ve Zerubabel öncülüğünde onların ana yurtlarına geri dönmelerine izin verdiği halde onların buna pek de hevesli olmadıklarını ifade eder (Bar Salibi, Luqbal Yudoeye, I: 3). O,

üçüncü sürgünü Antiyokus ile ilişkilendirmiş ve bu defaki kurtuluş figürü olarak Daniel'den bahsetmiştir. Yazarın son sürgün diye bahsettiği ise Yahudiler tarafından Büyük Sürgün olarak nitelendirilen II. Mabedin yıkılmasından sonraki sürgündür (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, II: 14). İlk üç sürgünün sınırlı olduğu ifadesiyle yazar bu sürgünlerin ardından İsrailoğulları'nın anayurtlarına geri döndüklerine telmihte bulunmaktadır. Son sürgünü ise sınırsız diye nitelendirmiş ve İsrailoğulları'nın bir daha anayurtlarında bir araya gelemeyeceklerini ifade etmiştir. Burada onun dayanak noktası Mesih'in artık gelmiş olduğu (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, III: 19) ve İsrailoğulları'nı anayurtlarına geri döndürmek için bir daha asla kimsenin gelmeyeceği yaklaşımıdır. Bar Salibi İsrailoğulları'nın günahları yüzünden bu sürgünlere maruz kaldıklarını, hatta artık Tanrı'nın onlara peygamber göndermekten vazgeçtiğini ve dolayısıyla sürgünün bitip vaat edilmiş topraklara geri dönüşün artık olmayacağını vurgulamıştır (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, I: 12). O bu yaklaşımında Yahudi kutsal metinlerine de başvurmuş, burada sürgün musibetlerini günahlarla ilişkilendiren pasajları zikretmiştir (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, III: 19, VII: 22).

Mezhepler konusu da Bar Salibi'nin reddiyesinde ele alınan konulardandır. O, İsa Mesih döneminde mevcut olan Yahudi mezheplerinden bahsederken konuyu biraz daha genişletmiş, zaman sınırlamasına uymamış ve daha önceki dönemlerde kalan hizipleşmeleri de zikretmiş, nitekim bölgede var olan cemaatleri de buraya dahil etmiştir. Yahudi mezhepleri hakkında verdiği bilgilerden, onun bu alanda yetkin bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bar Salibi konuya Soferim grubunu (Toprak, 2012, s. 175-178; Besalel, 2002, III, s. 632-633) anlatmakla giriş yapar. Onların kendileri için gelenekler, tapınma biçimleri, hükümler ve yasalar tesis ettiklerini ve yasayı okuyup kendileriyle olan büyüklerin geleneklerini halk

içinde anlattıklarını belirtmektedir (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, I: 4). Konuyu anlatmaya devam ederek Ferisiler'e işaret eden yazar, bu sıralama ile bu iki grup arasında doktrin ve uygulama boyutunda organik bağın varlığına işaret etmektedir (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, I: 5). Devam eden satırlarda Sadukiler hakkında bilgi veren Bar Salibi, onların kohen Sadok soyundan geldiğini ve statülerine çok düşkün olduklarını ifade eder. Tevrat dışında başka bir vahiy olduğunu reddetmeleri nedeniyle Bar Salibi Sadukiler'in Samiri bir gruptan geldiğini iddia etmiştir (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, I: 6). Malum olduğu üzere Samiriler de Tevrat dışında dini kaynak kabul etmezler (Hasanoğlu, s. 405-406). Esseniler hakkında bilgi veren Bar Salibi onların sahip oldukları her şeyde saflığı gözettikleri için saf olanlar şeklinde nitelendiğini belirtir (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, I: 8). Bar Salibi yukarıdaki yaygın mezhepler hakkında görece geniş bilgi verirken ufak cemaatler konusuna sadece değinmekle yetinir. Her gün suya giren Vaftizciler adlı bir Yahudi gruptan bahseden Bar Salibi (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, I: 7), Tevrat ahkâmına sıkıca uyup geri kalan kitapların pek çoğunu reddeden Oseniler, yani İnatçılar adlı bir gruptan da bahsetmektedir (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, I: 9). Yahudi geleneklerini benimseyen fakat Herod'un beklenen Mesih olduğunu düşünen bir gruptan bahseden yazar, Sezar'a kafa vergisi vermenin caiz olup olmadığı hakkındaki soruyu İsa Mesih'e soranların (Matta 22: 15-18) bu grup olduğunu ifade eder (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, I: 11). Yine yazar Nassariler yani Nasıralılar adlı bir gruptan bahsederek konuyu hitama erdirmiştir (Bar Salibi, Luqbal Yudoye, I: 10).

Sonuç

Yahudiliğin içinden neşet eden Hıristiyanlık ilk dönemlerinde sosyal bir akım olarak nitelenebilse de, başta Pavlus'un gayretleri olmak üzere konsillerle mevcut teolojik yapısına sonradan kavuşmuştur. İlk yüzyılda Yahudilikten bağımsız,

müstakil bir din mahiyetine kavuşmak için mücadele eden Hıristiyanlık, bu sebeple Yahudiler tarafından heretik bir akım olarak görülmüş, hakkında çeşitli reddiyeler serdedilmiştir. Hıristiyan ulema bir taraftan bu reddiyeleri çürütmeye çalışırken öte yandan da karşı tarafı alt etmek amacıyla yeni iddialar ileri sürmüşlerdir. Bu polemik atmosferi Yahudilerle Hıristiyanlar arasında reddiye literatürünün gelişmesini sağlamıştır. Aynı sosyal ortamı paylaşımlarından olsa gerek, söz konusu din mensuplarının bir arada yaşadıkları yerlerde reddiyeler yoğun olmuştur.

12. yüzyılda Malatya'da doğan Dionysius Bar Salibi, Hıristiyanlığın Süryanilik mezhebine mensup bir din adamı ve alim bir şahsiyet olmuştur. O, lokal kilise hiyerarşisinde en üst düzey konumu olan piskopos mevkiine kadar ulaşmış, Diyarbakır piskoposu iken 1171'de vefat etmiştir. Bunun yanı sıra o, kendi döneminin en fazla eser yazan Süryani alimi olarak şöhret bulmuştur. Yakın dostu Büyük Mihayil ve Bar Hebraus gibi Ortaçağın en önemli kronik yazarlarının eserlerinden ve yine diğer yazarların eserlerinde geçen atıflardan onun kişisel yaşamı ve ilmi üretimi hakkında bilgi edinmek mümkündür. Büyük Mihayil onun hakkında özel bir risale kaleme almışsa da bu eserin günümüze gelmediği bilinmektedir. Yazdığı eserler dolayısıyla Bar Salibi'nin sadece din işleriyle iştigal eden alim bir kilise piskoposu olarak görülmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Grekçe, Arapça dillerini de bilen Bar Salibi, o dönemde İslam ve Helen medeniyetinin kavşak noktasında yaşamının verdiği imkanlarla kendisini geliştirebilmiştir. Öte yandan onun orijinal bir düşünür olmaktan ziyade kendinden önceki ilmi birikim üzerine kafa yoran ve onları anlayıp çağın diliyle tefsir etmeye çalışan haşiyeci bir yazar olduğu belirtilmiştir. Yine de eserlerinin kapsamı geniş olup tefsir, kilise hukuku, polemik gibi dini litürjik ilimlerin yanı sıra felsefe ve mantık, tarih gibi dünyevi ilimler alanında da eserler

yazmıştır. Ancak bu eserlerin tamamı günümüze ulaşmamış, bazıları da parçalar halinde ulaşmıştır.

Bar Salibi aynı zamanda Süryani ulema içerisinde önemli bir polemikçi ve reddiye yazarıdır. O, kendi inancını savunmak için çevredekilerle polemiğe girmekten geri durmamıştır. Hıristiyanlığı savunmak için Yahudilere ve Müslümanlara karşı, kendi mezhebini savunmak için de Ermeniler, Melkitler gibi diğer Hıristiyan mezheplerine karşı çeşitli argümanlar ileri sürmüştür. Oruuto Luqbal Amo d-Arabiye /Araplara Karşı Reddiye adlı risalesinde İslam ve Müslümanlar hakkındaki görüşlerini kaleme almıştır ve bu eser üzerine çalışmalar yapılmayı beklemektedir. Bar Salibi, sadece Müslümanları hedef almamış, Luqbal Yudoye/Yahudilere Reddiye adlı risalesi ile Yahudilik ve Yahudiler hakkında da görüşlerini dile getirmiştir.

Bar Salibi'nin Yahudilere Reddiye risalesinde iddialarını düzenli bir şekilde dile getirmiş değildir. O dağınık bir şekilde konudan konuya atlamaktadır. İddialarını konusal olarak düzenlemese de ileri sürdüğü argümanlar Yahudiler ile Hıristiyanlar arasındaki tartışma konularının neler olduğu hakkında fikir vermektedir. Eserde ele alınan konuların temel olarak teslis, Meryem'in durumu, sünnet, seçilmişlik, Mesih konusu, ahit, kurban, Yahudi kimliği, Yahudilerin tarih boyunca yaşadıkları sürgünler, Yahudi mezhepleri gibi temalar olması, hâlen reddiye literatüründe tartışılmaya devam eden bu konuların o dönemde dahi gündemde olduğunu ortaya koymaktadır. Bar Salibi bu konularda iddialarını ileri sürerken görüşlerini savunurken Yahudi kutsal metinlerinden bol alıntılar yaparak ve Yahudi tarihine atıfta bulunarak karşı tarafı kendi görüşüyle ikna etme yöntemini benimsemiştir. Sergilediği performans ve ortaya koyduğu bilgiler Bar Salibi'nin ileri düzeyde Yahudilik bilgisinin olduğunu kanıtlamaktadır.

Kaynakça

- Akalın, K. ve Duygu, Z. (2018). Süryani Literatürü. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Altuncu, A. (2022). Kilise Sansürü ve İbrani Matbuatı. Ankara: İlahiyat.
- Assemani, J.S. (1719). De Scriptoribus Syris Monophysitis, Bibliotheca orientalis Clementino-Vaticana, II, Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, Rome.
- Besalel, Y., (2002). Yahudilik Ansiklopedisi, İstanbul: Gözlem Yayıncılık.
- Brock, S. P. (2018). “Dionysios bar Salibi”, Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage: electronic edition. Beth Mardutho. <https://gedsh.bethmardutho.org/Dionysios-bar-Salibi>. (erişim tarihi: 03.11.2019)
- Brock, S.P. (2009). A brief outline of Syriac Literature. Kerala: St. Ephrem Ecumenical Research Institute.
- Çelik, M. “Süryaniler”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (175-178). c. XXXVII.
- Ebied, R.vd. (ed.). (2020). Dionysius Bar Salibi’s Treatise Against the Jews. Leiden: Brill.
- Ebied, R. (2006). “The Syriac polemical treaties of Dionysius bar Salibi, metropolitan of Amid”. Parole de l’Orient, (31). 57-61.
- Ebied, R. (2011). “Dionysius Bar Salibi’s works in the Mingana Collection of Syriac and Arabic manuscripts with special emphasis on his polemical treatise Against the Muslims”. Collectanea Christiana Orientalia. (8). 49-64.

- Hasanoğlu, E. (2020). “Yahudilik”: Dinler Tarihi içinde (ss. 368-423), ed. Mustafa Alıcı, Süleyman Turan, İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Hasanov, E. (2015). Nuh Kanunları ve Nuhilik, İstanbul: İSAM.
- Sedlacek. J. ve Chabot, J.B. (1906). “Commentarii in Evangelia”: Corpus Scriptorum Christianorum Orientalum. Parisiis.
- Jacobs, B. (2018). “Preliminary considerations on Dionysius Bar Salibi’s Islamic Sources”: Hugoye Journal of Syriac Studies, (21: 2), 357-389.
- Labourt, H. (1903). “Expositio Liturgae”: Corpus Scriptorum Christianorum Orientalum, Louvain.
- McLean, N. (1910). “Bar-Salibi, Jacob”, Encyclopaedia Britannica, <https://www.studydrive.net/encyclopedias/bri/j/jacob-bar-salibi.html>. (erişim tarihi: 03.11.2019).
- Meral, Y. (2017). “Yahudi Hıristiyan Müslüman reddiye geleneği”: Dinler Arası İlişkiler: El Kitabı içinde (161-177). ed. Ali İsra Güngör, Ankara: Grafiker.
- Mingana, A. (1927). Woodbroke Studies I: editions and translations of Christian documents in Syriac, Arabic and Garshuni, Cambridge: W. Heffer.
- Mingana, A. (1931). Woodbroke Studies IV: The work of Dionysius Barsalibi against the Armenians, Cambridge: W. Heffer.
- Moss, C. (1933). Woodbrooke Studies: Christian Documents in Syriac, Arabic, and Garshuni. Edited and translated with a critical apparatus by A. Mingana. Journal of the Royal

- Asiatic Society of Great Britain and Ireland, (65: 1). 232-236.
- Ryan, S D. (2004). Dionysius Bar Salibi's factual and spiritual commentary on Psalms 73-82, Paris: J. Gabalda et Cie.
- Şenay, B. (2003). “Yahudi Hıristiyan ilişkileri tarihi: antisemitizm ve oryantalizm”: Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı’da İslam Çalışmaları Sempozyumu içinde. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 87-104.
- Teule, H.G.B. (2011). “Dionysius bar Salibi”: Christian Muslim relations a bibliographical history, III, içinde, [ed. David Thomas, Alex Mallett], Leiden: Brill. 665-670.
- Toprak, M.S. (2012). Talmud ve Hadis: karşılaştırmalı bir araştırma, İstanbul: Kabcacı Yayıncılık.
- Varghese, B. (2006). Dionysius Bar Salibi: Commentaries on Myron and Baptism, Kerala: St. Ephrem Ecumenical Research Institute. Varghese, B. (1998). Dionysius bar Salibi: commentary on the Eucharist, Kerala: St. Ephrem Ecumenical Research Institute.
- Wright, W. (1894). A short history of Syriac Literature, London: Adam and Charles Black.
- Yusuf, R.A., (2012). “İbnu’s-Salîbî yufessiru’l-Ahde’l-Cedîd”, el-Mecelletu’l-Batrikiyye, (317-320), 418-428.